

רבות מאד: כִּזְהִירוֹת, כְּלוּמַר יִרְאֵת הַטָּא, וְהַנְּדִיבוֹת וְהַיָּשָׁר וְהַעֲנוּה
וְהַשְּׁפָלוֹת וְהַהֲסַת־פָּקוֹת, וְהוּא מֵה שֶׁקִּרְאוּ חֲכָמִים עֲשִׁירוֹת, בְּאִמְרָם:
אֵיזֶהוּ עֲשִׁיר הַשָּׁמַיִם בְּחִלְקוֹ, וְהַגְּבוּרָה וְהָאֱמוּנָה וְזוּלָתָם. וּפְחִיתוֹת זֶה
הַחֶלֶק הַיָּא לְחֶסֶד מֵאלוֹ אוֹ לְהוֹסִיף בָּהֶן.

אֲבָל הַחֶלֶק הַזֶּה וְהַמְּדָמָה, לֹא יֵאמַר בּוֹ לֹא מַעֲלָה וְלֹא פְחִיתוֹת, אֲדָּ
יֵאמַר שֶׁהוּא זֶן עַל יִשְׂרָאֵל אוֹ עַל בְּלָתִי יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שִׁיֵּאמַר אִישׁ
פְּלוֹנִי עָבֹלוֹ טוֹב אוֹ בָּטָל עָבֹלוֹ, אוֹ נִפְסַד דְּמִיוֹנוֹ אוֹ הוּא מְדָמָה עַל
יִשְׂרָאֵל, אֵין בָּזֶה לֹא מַעֲלָה וְלֹא פְחִיתוֹת. וְזֶה מֵה שֶׁרָצִינוּ לְזַכְּרוֹ בְּזֶה
הַפָּרָק.

ביאור

והרופאים שהנפש המתעוררת היא בלב והלב חדרה, וכליה אליו תיוחס וכו', ע"כ.

והאמונה: בתרגום כתוב רכות הלב. ונראה שהכוונה בעניין האמונה היא שהאדם הינו נאמן ואחראי, אדם שניתן לסמוך עליו.

ופחיתות זה החלק וכו': כאן רומז הרמב"ם שמעלת המידות היא הדרך הממוצעת, ענין שבו הוא מאריך בפרקים הבאים.

או נפסד דמיונו וכו': אין הכוונה לדמיונות לא טובים. הרמב"ם מדבר על מי שהכח שלו לקוי [ככוונתו בלשונו "בטל עיכולו", שיש קלקול בעיכולו], והיינו שדמיונו מופרז או שאין בכחו לדמיין ציורים (ראה חסד אברהם).

והשפלות: בגדר: "ונפשי כעפר לכל תהיה", שמשפיל את עצמו לפני אחרים. בתרגום במקום ענוה ושפלות כתוב מתינות וענוה, שאף המתינות קשורה להנהגת האדם הענו.

וההסתפקות: שמסתפק במה שיש לו.

והוא מה שקראו חכמים וכו': צריך ביאור מדוע הביא הרמב"ם משנה זו, והרי אין היא מענייננו. המתרגם כותב שמשפט זה אינו מופיע בכתב יד והוא הוספת רבינו שמואל אבן תבון.

* * *

פרק שלישי

בחולי הנפש

אמרו הקדמונים, כי יש לנפש בריאות וחלי, כמו שיש לגוף בריאות וחלי. ובריאות הנפש היא, שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה, תכונות שתעשה בהן תדיר הטובות והפעולות הנאותות. וחליה הוא, שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה, תכונות שתעשה בהן תדיר הרעות והפעולות המגונות. אמנם, בריאות הגוף וחליו, מלאכת הרפואות תחקר עליו. וכמו שחולי הגוף ידמו להפסד הרגשותיהם, במה שהוא מר שהוא מתוק ובמה שהוא מתוק שהוא מר, ויצירו הנאות בצורת בלתי נאות, ותחזק תאוותם ותרבה הנאות בענינים שאין הנאה בהם כלל לבריאים, ואפשר שיהיה בהם צער, באכילת עפר ופחמים והדברים העפוצים והחמוצים מאד, וכיוצא באלו מן המזונות, אשר לא יתאוו להם

ביאור

וחמאיה. ובשוב רשע מדרכו הרעה, ירפא ה' יתברך חולי הנפש החוטאת וכו', ע"כ.

הג"ר יצחק בלאזר זצ"ל בהקדמה לספר אור ישראל מביא את דברי הרמב"ם ומוסיף שכמו שהגוף נחלש מדור לדור, כך גם בריאות הנפש הולכת ונחסרת מדור לדור ואמנם יש להבדיל שיחד עם המחלות המתרבות, לעומתם מתגלית חכמת הרפואה. ואולם לא כך הוא אצל חיי הנפש ותחלואיה, שם המחלות מתגברות ואילו דרכי הרפואה ננעלו, עכ"ד.

ותכונת חלקיה: החלקים שהזכיר בפרק ראשון.

ידמו: יחשבו כך בגלל הפסד הרגשותיהם.

הנאות: הטוב והמהנה לגוף.

העפוצים: הוא דבר המקשה את השיניים (חסד אברהם).

בחולי הנפש: הכוונה לחסרון ברעות או במידות, ואין הכוונה כלל לענין הנקרא היום בשם מחלות נפש.

כי יש לנפש בריאות וחולי: מצינו בדוד המלך שאמר (תהלים מא, ה): "רפאה נפשי כי חטאתי לך". הרמב"ם מסביר בהמשך שקלקול הנפש הוא כשתעשה הנפש את הרעות והפעולות המגונות. וכך הוא גם בענין העבירות, שמלבד העונש החוטא מושך על עצמו טומאה וקלקול. והנה הרמב"ן (ויקרא ד, ב) עה"פ: "נפש כי תחטא" כותב: וטעם הקרבנות על הנפש השוגגת, מפני שכל העוונות יולידו גנאי בנפש והם מוס בה וכו'. ראה עוד בדברי רבינו יונה (שערי תשובה שער ד' אות א') שכותב: כדרך שיש לגוף חולי ומדות, כן יש לנפש. ומדות הנפש וחליה, מידותיה הרעות

הבריאים אבל ימאסו אותם. בן חולי הנפשות, רצוני לומר הרעים ובעלי מדות הרעות, ידמו במה שהוא רע שהוא טוב ובמה שהוא טוב שהוא רע. והאדם הרע יתאוה לעולם הפלגות, אשר הן באמת רעות, וידמה בעבור חלי נפשו שהן טובות.

וכמו שהחולים הגופניים, כשידעו חלים ולא ידעו מלאכת הרפואות, ישאלו הרופאים ויודיעום מה שצריך לעשותו, ויזהירו ממה שידמוהו ערב, והוא בהפך חלים. ויבריוחם לקחת דברים הנמאסים והמרים עד שיבראו גופותם, וישובו לבחר בטוב ולמאס ברע. בן חולי הנפשות צריך להם שישאלו החכמים, שהם רופאי הנפשות, ויזהירו מן הרעות ההן אשר יחשבו בהן שהן טובות, וירפאו אותם במלאכה אשר ירפאו בה מדות הנפש, אשר אזכרה בפרק שאחר זה. אמנם חולי הנפשות אשר לא ירגישו בחלים וידמו בו שהוא בריאות, או ירגישו בו ולא יתרפאו – אחריהם, מה שתהיה אחרית החולה כשימשך אחר הנאותיו ולא יתרפא, שהוא ימות בלי ספק.

ביאור

אשר הן באמת רעות וכו': הרמב"ם בהל' דעות (פ"ב ה"א) מאריך בענין זה של השוואת חולי הנפש לחולי הגוף. ומביא בענין זה פסוק בישעי' (ה, כ): "הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע, שמים חושך לאור ואור לחושך, שמים מר למתוק ומתוק למר". וזהו כדבריו לעיל (עמ' לב) לגבי חולי הגוף, שהחולים מחליפים את המר למתוק והמתוק למר.

צריך להם שישאלו החכמים וכו': בהל' דעות (שם) מוסיף הרמב"ם: והמכירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם, עליהם אמר שלמה: חכמה ומוסר אוילים בזה (משלי א, ז).

שהוא ימות בלי ספק: על המשנה: עין הרע... מוציאין את האדם מן העולם (אבות

והאדם הרע יתאוה לעולם הפלגות: פעולות קיצוניות ויש עוד נוסח וכפי שמודפס בגמרות: יתאוה לעולם להפלגת פעולות רעים, והגירסא שלנו יותר פשוטה.

מן הראוי לציין את מה שבתוב בסידור הגר"א (פי' אבני אלי, תפילת שמו"ע, ברכת המינים) כי שורש הרשע הוא מי שהשקט לא יוכל, כמ"ש: והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל (ישעיה נז, כ). כוונתו היא כי הרשעים אינם רעים בטבעם וכו', ע"כ. ענינים חיצוניים וכדומה הם הנורמים להם לחטוא. ואפשר להוסיף שלשון מידה כוונתו למידה ולכמות מסוימת. וכן, מידה רעה פירושה שהיא אינה מתקנת במידה ובשיעור.

אבל המרגישים והם נמשכים אחר הנאותיהם, אמרה בהן התורה האמתית מספרת דבריהם: כי בשרירות לבי אלך למען ספות הרזה את הצמאה (דברים כט, יח). רצוני לומר, שהוא מכון לרוות צמאו והוא מוסיף לעצמו צמא. אך על שאינם מרגישים בדבר, אמר שלמה המלך עליו השלום עליהם: דרך אויל ישר בעיניו, ושמע לעצה חכם (משלי יב, טו). רצה לומר, שומע לעצת החכם – חכם, מפני שיודיענו הדרך שהוא ישר באמת, לא אשר יחשבהו הוא ישר. ואמר: יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות (סס יד, יג).

ביאור

ב, יא) כותב הרמב"ם: ...לרוע תאוותם וקנאתם בזולתם, אלו ימיתו האדם בלא ספק כי יחלה גופו וימות מרע, ע"כ.

ואלה הם דברי הרמב"ן עה"ת (שם): והטעם, כי נפש האדם הרווה שאינה מתאוה לדברים הרעים לה, כאשר תבוא בלבו קצת התאוה והוא ימלא תאוותו, אז יוסיף בנפשו תאוה יתירה ותהיה צמאה מאוד לדבר ההוא, ותתאוה עוד לדברים רעים שלא היתה מתאוה להם מתחילה... וכענין שהזכירו חכמים (סוכה נב): משביעו רעב מרעיבו שבע וכו'. ואין "למען" במקום הזה טעם שאלך בשרירות לבי, אלא הוא כמו לספות, יאמר הכתוב [הכתוב אמר "למען"] כי בעבור זה יהיה כך, ע"כ.

אך על שאינם מרגישים בדבר... ואחריתה דרכי מות: מבואר ברמב"ם החילוק בין אלו שמרגישים בחליים ש"לא יאבה ה' סלוח לו" (דברים כט, יט), לבין נעדרי הרגשת "ואחריתה דרכי מות". ומבאר החסד אברהם שלגבי אלו שאינם מרגישים יש להם חלק לעוה"ב, כי המיתה

אבל המרגישים והם נמשכים אחר הנאותיהם וכו': אנשים אלו מתכוונים לרוות את צמאונם אלא שלמעשה הם מוסיפים לעצמם צמא. גם האנשים שאינם מרגישים בחליים, שאותם הזכיר הרמב"ם לעיל, גם הם מוסיפים לעצמם צמא, דהרי הוספת הצמא אינה קשורה לכוונה. ונראה שהחילוק ביניהם הוא שאלו שמבינים את מצבם, הם מתכוונים לרוות את צמאונם.

התורה האמתית מספרת דבריהם: התורה מגלה את המתרחש בליבם.

רצוני לומר שהוא מכון לרוות צמאו והוא מוסיף לעצמו צמא: כנראה שהרמב"ם מפרש את הפסוק: "למען ספות הרווה", שהתורה מגלה מה שיקרה. האדם אומר: "בשרירות לבי אלך", והתורה מגלה לנו שהגם שבמחשבה אין לו כוונה זאת,

עיונים

בביאור דברי חז"ל (סוכה נב): אבר קטן יש באדם מרעיבו שבע משביעו רעב, שנאמר: כמרעיתם וישבעו וגו' (הושע יג, ו). הגמרא מביאה מאמר זה לענין הנסיון של דוד ובת שבע. פשטות דברי חז"ל שענין זה נאמר במיוחד על יצר דעירות. וכך מפרש רש"י דמשביעו בתשמיש רעב וחסר גופו לעת זקנת. מאמר זה נמצא גם בסנהדרין קז. ושם מביאה הגמרא דדוד

וְאָמַר עוֹד בְּחוּלֵי הַנֶּפֶשׁ הָאֵלֶּה, בְּהִיּוֹתָם בְּלִתֵּי יוֹדְעִים מֶה יִזְיָקָם
וּמֶה יוֹעִילָם: דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כְּאִפְלָה, לֹא יָדְעוּ בְּמָה יִכָּשְׁלוּ (סס ד, יט). אֲךָ
מְלֹאכֶת רְפוּאָת הַנֶּפְשׁוֹת הִיא כְּמוֹ שְׂאֵסֶפֶר בַּפֶּרֶק הָרְבִיעִי.

ביאור

ממרקת, כמו שדרשו רז"ל (יומא פו.) אם עליהם נאמר: לא יאבה ה' סלוח לו, רוצה
יכופר העון הזה עד תמותו, אבל הנמשכים לומר שאין להם מחילה בעוה"ז, כי אם על
אחר מעשיהם בשרירות לבם ובזדונם הרע, ידי יסורים בעוה"ב.

עיונים

המלך ביקש שינסו אותו משמים, כמו שהקב"ה ניסה את אבותינו. ואמר ר' יהודה אמר רב
שהפך דוד משכבו של לילה למשכבו של יום, ונתעלמה ממנו הלכה: אבר קטן יש באדם,
משביעו רעב מרעיבו שבע. ומפרש רש"י שהמשביע אברו בתשמיש רעב ומרבה תאוה. הרי
שהדרך להתמודד עם יצרא דעריות היא להרעיבו.

בפ' חסד אברהם מציין גמרא זו על דברי הרמב"ם, ומבואר שהבין בדברי חז"ל שזוהי
הדרך הנכונה להתמודד בכל יצר ויצר שיש באדם ולא דוקא ביצרא דעריות. והוסיף וכתב:
ונמצא עבירה גוררת עבירה, ע"כ. ואמנם ברמב"ן שהבאנו לעיל (עמ' לד בביאור) מבורר
בעליל שחז"ל התכוונו בעצה זו לכל תאוה שיש לאדם. בספר עקידת יצחק (פרשת תולדות
שער כד) גם מבאר בדרך זו וכותב: וכבר אמרו רז"ל אבר קטן וכו', ולדעתי על הלב או על
העין יצדק זה, כי העין רואה והלב חומד, וכל אחד מהם אבר קטן מחזיק כל התאוות
שבעולם וכו'. ואין ספק שהמרעיב עצמו מתת לאחד מהם אשר יתאוה, הנה הוא מקצר
תאוותיו. אמנם המשביע, הוא מלמדו להתאוות "ועיני האדם לא תשבענה" (משלי כז, כ)
וכו', ע"כ.

הג"ר אלי' אליעזר דסלר זצ"ל כותב (מכתב מאליהו ח"א עמ' 46) שחז"ל גילו לנו
במאמרם מרעיבו שבע, לאמר, כי הרפואה הבדוקה והאמיתית לחולי השאיפה הרעה - תאות
כח הנטילה - היא לרפאות את הרעבון ברעבון עצמו. וז"ל: כלל הוא הרעב את יצרך, ויבדל
ממך!

* * *

פרק רביעי

ברפואות חולי הנפש

המעשים הטובים הם המעשים השווים, הממצעים בין שתי קצוות ששתייהן רע, האחת מהן תוספת והשנית חסרון. והמעלות, הן תכונות נפשיות וקנינים ממצעים בין שתי תכונות רעות, האחת מהן יתרה והאחרת חסרה. מן התכונות האלה יתחייבו הפעולות ההן. והמשל בו הזהירות, שהיא מדה ממצעת בין רב התאוה ובין העדר הרגש ההנאה. הזהירות היא מפעלות הטובות, ותכונת הנפש אשר תתחייב ממנה הזהירות, היא מעלת המדות. אבל רב התאוה הוא הקצה הראשון, והעדר הרגש ההנאה לגמרי הוא הקצה האחרון,

ביאור

התורה, לפיכך אין המידות מכלל התרי"ג מצוות. ואמנם הן הכנות עיקריות אל תרי"ג המצוות, בקיומם או בביטולם, יען כי אין כח בנפש השכלית לקיים מצוות על ידי תרי"ג איברי הגוף, אלא באמצעות נפש היסודית... ולפיכך ענין המידות הרעות קשים מן העבירות עצמן מאד. ובוזה תבין ענין מה שאמרו רז"ל: כל הכועס עובד עבודה זרה ממש (עיין שבת קה:), שהיא היותר שקולה בכל תרי"ג המצוות וכו'. ונמצא כי יותר צריך להזהר ממידות הרעות יותר מן קיום המצוות עשה ולא תעשה, כי בהיותו בעל מידות טובות בנקל יקיים כל המצוות, עכ"ל. המידות הן אם כן יסוד כל המצוות וחשיבותן רבה ביותר.

הזהירות: פרישות, שנוהר מלהמשך אחר התאוה.

הוא הקצה הראשון: צד הריבוי והתוספת.

הוא הקצה האחרון: תכונה חסרה.

המעשים השווים: המעשים המאוזנים, הישרים.

והמעלות הן תכונות נפשיות: המידות האלה [כמו כל המידות] הן מושרשות באדם. וקנינים: על ידי הרגל.

האחת מהן יתרה: פירוש, שהמידה פועלת אצלו יותר מדי.

יתחייבו הפעולות: מעשי האדם נובעים ממידותיו. הרמב"ם מעורר לפנינו את היסוד הידוע שהמידות הן יסוד ושורש לכל מה שאנו עושים. על פי יסוד זה מסביר רבינו חיים ויטאל זצ"ל מדוע התורה אינה מצווה בפירוש אודות שיפור המידות, דהמידות הן ההקדמה והשורש לתורה. וזה לשונו בשערי קדושה (ח"א שער ב): הנה ענין המידות הן מוטבעות באדם ובנפש השפלה וכו'. והנה, בנפש הטהורה המידות הטובות והרעות, והן כסא ויסוד ושורש אל הנפש העליונה השכלית, אשר בה תלויות תרי"ג מצוות

ושניהם רע גמור. ושתי תכונות הנפש, אשר מהן יתחייב רב התאוה והיא התכונה היתרה, והעדר ההרגשה והיא התכונה החסרה, שתייהן יחד פחיתויות מפחיתויות המדות.

וכן, הנדיבות ממצעת בין הפילות והפזור, והגבורה ממצעת בין המסירה לסכנות ובין רך הלבב, והסלסול ממצע בין ההתנשאות ובין הנבלה. ופרוש סלסול הוא מי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר. וההתנשאות היא, שיתכבד האדם יותר מן הראוי לו. והנבלה ידועה, והיא שיעשה האדם מעשים בלתי הגונים, שיש בהם פחיתות הרבה וחרפה. והנחת ממצעת בין הקטרוג והקנטרנות, ובין רכות הטבע, מה שקורין בלע"ז מולד"ה, והוא מי שהוא בלא דבור ובלא מעשה לכבודות טבעו וקר מזגו, והוא כנגד הקטרוג, שיבא מחדוד טבעו וחם מזגו. והענוה ממצעת

ביאור

הכתוב (משלי ד, ח): סלסלה ותרוממך, ובענין זה אמרו חכמים (קידושין עח, בבורות ל): נהגו כהנים סלסול בעצמן [ופירש רש"י שם: מעלה].

ובין הנבלה: מלשון ניבול (כמו ניבול פה). [הרמב"ן בריש פר' קדושים כותב דמי ששקוע בתאוה ויעשה כרצונו וידבר בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה. ראה עוד במצודת ציון עה"פ: כי כשמו כן הוא, נבל שמו ונבלה עמו (שמואל א' כה, כה) שמפרש: ונבלה ענין דברי גנאי וכיעור, כמו: נבל נבלה ידבר (ישעי' לב, ו).]

והנחת: שנוח לבריות ומקבלן בסבר פנים יפות. הצד ההפוך שלו הוא: רכות הטבע, שמשמעותו אדישות [ובתרגום כתוב: והבדיחות ממוצעת בין החוצפה והטמטום].

והענוה ממוצעת בין הגאווה ובין שפלות הרוח: הענוה היא הדרך הממוצעת, כי הגאווה פירושה שהאדם מנשא עצמו שלא כפי ערכו האמיתי, לעומת הענוה, בה האדם

הנדיבות: העין היפה.

הכילות: הקמצנות.

והפיזור: תכונת הפזרנות והבזבז.

וכן הנדיבות ממוצעת וכו': בהלכות דעות (פ"א ה"ד) כותב הרמב"ם: ולא יקפוץ ידו ביותר ולא יפזר ממונו, אלא נותן צדקה כפי מסת ידו, ומלוה כראוי למי שצריך. ובהלכות ערכין וחרמין (פ"ח ה"ג) כותב: לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו. והעושה זה, עבר על דעת הכתוב, שהרי הוא אומר: מכל אשר לו (ויקרא כז, כח) ולא כל אשר לו, כמו שביארו חכמים (ערכין כח). ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי זה מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו. ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים (סוטה כ): חסיד שוטה, מכלל מבלי העולם. אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש וכו', ע"כ.

והגבורה: אומץ הלב.

והסלסול: מלשון חשיבות וכבוד עצמי. היעב"ץ (בהנהות) כותב שהוא מלשון

בין הנאווה ובין שפלות הרוח. וההסתפקות ממצעת בין אהבת הממון ובין העצלות. וטוב לב ממצע בין הנבלה ויתרון טוב הלבב. ומפני שאין למדות האלה שם ידוע בלשוננו, צריך לפרש עניניהם ומה שרוצים בו הפילוסופים. לב טוב קוראים מי שכל פונתו להיטיב לבני אדם בגופו ועצתו ובממונו בכל יכלתו, בלתי שישגיגהו נזק או בזיון, והוא האמצעי. והנבל הוא הפך זה, והוא מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר, אפלו במה שאין לו בו חסרון ולא טרח ולא נזק, והוא הקצה האחרון. ויתרון טוב הלבב הוא שעושה דברים הנזכרים בלב טוב, ואפלו אם ישגיגהו בזה נזק גדול או בזיון או טרח רב והפסד מרבה, והוא הקצה הראשון]. והסתלנות ממצע בין הכעס

ביאור

ממוצע בין הנבלה וכו': כאן מפרש נבלה, מלשון רוע לב, ולעיל (עמ' לו) השתמש במילה זו במובן אחר. כפירוש זה מפרש הרמב"ן (דברים לב, ו) עה"פ: עם נבל ולא חכם, וכך כותב: ולפי דעתי העושה טובת חנם יקרא נדיב, ומשלם רעה למי שהטיב עמו יקרא נבל. והוא שאמר: לא יקרא עוד לנבל נדיב (ישעי' לב, ה) כי הוא הפכו. ולכך אמרו על נבל הכרמלי: כשמו בן הוא, נבל שמו ונבלה עמו (שמואל א' כה, כה), כי דוד עשה עמו טובה גדולה ושמר את כל אשר לו, והוא לא רצה לשלם לו גמול, ויעט במלאכיו ויבזהו וכו'. ויתכן שיקרא בן בעבור שהוא נופל מבני אדם, כאשר יאמר: כאלה גובלות עליה (ישעי' א, ל), כמו גופלות עליה וכו', ע"כ.

ומפני שאין למידות האלה וכו': קטע זה הוא מהוספת המעתיק, רבינו שמואל אבן תבון.

והסתלנות ממוצע בין הכעס וכו': כאשר אדם אומר: אינני יכול לסבול את הקושי,

מכיר עצמו כפי ערכו האמיתי. ואילו שפלות הרוח, היינו שאינו אוהו מעצמו כלל. העניו מכיר בהיותו יציר כפיו של הקב"ה ושהוא בא מטיפה סרוחה, וידיעה זו מגבירה את ענותנותו.

בספר חובות הלבבות שער הכניעה (פ"ב) כותב שאם אדם אינו יודע את ערך עצמו אין זו ענוה אלא שפלות בהמית, ע"כ. וראה עוד בספר רוח חיים (אבות פ"ד משנה א): והנה מי שאין לו מעלות, אף אם ישפיל עצמו לא יתואר בשם עניו, כי במה נחשב הוא, שאין לו במה להתנאות. אבל מי שהוא בעל מעלות, ועם כל זה אינו מרגיש אותם כלל ורוחו נמוכה, זה יקרא בשם עניו, עכ"ל. הרי, שרק למי שיש מעלות אפשר להקרא עניו (ראה שם כיצד הוא מבאר על פי דבריו את המשנה).

והנה, מכאן משמע דגם בענין מידת הנאווה צריך ללכת בדרך הממוצעת, וראה להלן בסוף הפרק מה שנעורר בענין זה.

ובין העצלות: פירוש, אדישות, אי-איכפתיות.

וְהַעֲדָר הַרְגֵּשֶׁת חֲרָפָה וְבוֹז. וּבִשְׁת פָּנִים מְמָצֵעַ בֵּין הָעֲזוֹת וְהַבִּישָׁנוֹת. [פְּרוּשׁ נִרְאָה לִי מִדְּבָרֵי רַבּוֹתֵינוּ וְכְרוֹנָם לְבִרְכָּה, שֶׁהַבִּישָׁן הוּא אֶצְלָם מִי שֵׁישׁ לוֹ רַב בִּשְׁת. וּבִשְׁת פָּנִים הִיא הַמְמָצֵעַ, מִמֵּאמָרָם: לֹא הַבִּישָׁן לְמַד (מִנּוֹת כ, ס), וְלֹא אָמְרוּ אֵין בִּשְׁת פָּנִים לְמַד. וְאָמְרוּ: בִּשְׁת פָּנִים לִגְן עֵדֶן (סס ה, ט), וְלֹא אָמְרוּ ה"בִּישָׁן", וְלֹא סִדְרָתִים כָּד]. וְכֵן שָׁאֵר הַמִּדּוֹת יִצְטָרְכוּ עַל כָּל פָּנִים לְשִׁמּוֹת מְנַחִים לָהֶם מִהַסְכָּמָה, שִׁיְהִיו הָעֲנִינִים מוֹבָנִים.

וְהַרְבֵּה פְּעָמִים יִטְעוּ בְּנֵי אָדָם בְּאֵלוֹ הַפְּעֻלּוֹת, וַיַּחֲשִׁבוּ אֶחָד מִהַקְצוֹת טוֹב וּמַעֲלָה מִמַּעֲלֹת הַנֶּפֶשׁ. פְּעָמִים יַחֲשִׁבוּ הַקָּצָה הָרִאשׁוֹן טוֹב, כִּמוֹ שִׁיַּחֲשִׁבוּ הַמְסִיכָה לְסַכָּנוֹת מַעֲלָה, וַיִּקְרְאוּ הַמוֹסְרִים עֲצָמָם לְסַכָּנוֹת גְּבוּרִים. וּבִשְׁיָרָאוֹ מִי שֶׁהוּא בְּתַכְלִית זֹאת הַמִּדָּה, רְצוֹנִי לוֹמַר, שֶׁמוֹסֵר עֲצָמוֹ לְסַכָּנוֹת וּמוֹסֵר עֲצָמוֹ לְמִיתָה בְּכּוֹנֶה וּפְעָמִים יִנָּצֵל בְּמִקְרָה, יַחֲשִׁיבוּהוּ בָּזָה וַיֹּאמְרוּ עָלָיו שֶׁהוּא גְבוּר. וּפְעָמִים יַחֲשִׁבוּ הַקָּצָה הָאַחֲרוֹן שֶׁהוּא טוֹב, וַיֹּאמְרוּ עַל פָּחוֹת הַנֶּפֶשׁ

ביאור

פרוש נראה לי: לרבינו שמואל אבן תבון.

וכן שאר המידות יצטרכו על כל פנים לשמות וכו': ידוע שאנשים שונים מגדירים אותה מידה בשני אופנים. לדוגמא, מי שנותן הרבה צדקה, אפשר להגדיר אותו הן כפזרן והן כטוב לב. כיצד אם כן נגדיר את גדלות החסד של רבקה אמנו? האם כטוב-לב או כיתרון טוב-לב. לבן, יש לעיין היטב מהי הדרך הממוצעת.

הקצה הראשון: צד הריבוי.

הקצה האחרון: החסרון.

ויאמרו על פחות הנפש: על אחד שנעדר ממנו הרגש הבז יאמרו שהוא סבלן. ובאמת הינו נוטה לקצה האחרון, כי הרגש הבושה אינו פועל אצלו.

הכוונה היא שאינו יכול לשאת אותו. מי שהוא סבלן הוא סובל וגושה את מצבו של השני או את הקושי, והוא מלשון סבל. הכועס הוא מי שאינו יכול לסבול את המצב או את הרגשת חרפה ובוז, ולכן הוא מתפרץ בכעס.

על פי דברינו מובן שהעבודה על מידת הכעס היא באמצעות מידת הסבלנות, ראה רש"י עה"פ: והאיש משה עניו מאד (במדבר יב, ג) שמבאר: שפל וסבלן. וכך אמנם מבואר בספר עלי שור (ח"ב עמ' ריד).

ממוצע בין הכעס והעדר הרגשת חרפה ובוז: בהלכות דעות (פ"א ה"ד) כותב: לא יהא בעל חימה נוח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש, אלא בינוני. לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו, כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת, ע"כ.

שהוא סבלן, ועל העצל שהוא שמח בחלקו, ועל נעדר הרגש ההנאות. לעבי טבעו שהוא נזהר, כלומר ירא חטא. ועל זה המין מן הטעות יחשבו גם כן הפזור ויתרון טוב הלב מן הפעלות הטובות, וזה כלו טעות. ואמנם ישבח באמת הממצע, ואילו צריך לאדם שיכון וישקל פעולותיו כלם תמיד עד שיתמצעו.

עיונים

ואמנם ישובח באמת הממוצע: הרמב"ם קובע את היסוד שצריך להעמיד את עצמו בדרך הממוצעת, דמי שנוטה לאחד הקצוות הינו בעל חסרון. ומתברר לפנינו דאין החסרון נובע מכך שעל ידי זה יעשה מעשים לא שלמים, אלא עצם זה שיש לו מידה רעה, הוא אדם לא מושלם. מתאימים לזה דברי הגר"א במשלי (ד, יג) עה"פ: החזק במוסר אל תרף, נצרך כי היא חייך. וכך הוא כותב: אחוז את המוסר שהתחלת בו ותחזק את עצמך במוסר, אל תרף אפילו שעה אחת... נצרך, כלומר, אלא אדרבה תוסיף תמיד גדדים ומצוות וכו'. כי היא חייך, כי מה שהאדם חי הוא כדי לשבור המידה שלא שבר עד הנה... ואם לא יתחזק למה לו חיים, ע"כ. הרי שהעיסוק בשלימות האדם נובע מכך שזוהי התכלית, ולא רק מפאת החשש שיצאו מחסרון זה מעשים בלתי ראויים.

ונוסיף עוד מה שכתב הרמב"ם בהל' תשובה שחייב האדם לעשות תשובה גם על המידות, וגם על אלו שנולד עמהן. והטעם לזה הוא מפני שעצם המידה הרעה הינה חסרון. וז"ל הרמב"ם (שם פ"ז ה"ג): אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגניבה. אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלה, כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו, ולשוב מן הכעס ומן האיבה וכו', ומן הכל צריך לחזור בתשובה. ואלו העוונות קשים מאותן שיש בהן מעשה, שבזמן שאדם נשקע באלו, קשה לפרוש מהם, וכן הוא אומר: יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישעיל נה, ז, ע"כ.

ועיין עוד בפ"א ופ"ב מהלכות דעות שמאריך עוד בענין זה. בתוך דבריו כתב (פ"א ה"ה): **"ומצוים** אנו ללכת בדרכים האלו הבינונים, והם הדרכים הטובים והישרים, שנאמר: והלכת בדרכיו (דברים כח, ט). כך למדו בפירוש מצוה זו: מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון... וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו". הרי דללכת בדרך הממוצעת, יש על כך ציווי בתורה. ומוסיף הרמב"ם (הל' ז): והוא שלימד אברהם אבינו לבניו, שנאמר: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' (בראשית יח, יט). וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו, שנאמר: למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו (שם, ע"כ). [ויש להעיר שמכאן משמע דלא כדברי רבינו חיים ויטאל זצ"ל שהבאנו לעיל (עמ' לו). דלדבריו מה שמצינו בתורה ציוויים על מידות, כמו: ורם לבבך וגו' (דברים ח, יד), שהוא ציווי על גאווה, הם ציוויים פרטיים, ולא מצינו חיוב כללי על שלילת כל המידות הרעות. ולכן לדבריו יפרש את הפסוק: והלכת בדרכיו, שהוא ציווי פרטי לחקות אחר דרכי השי"ת. ואילו לפי דברי הרמב"ם הללו פסוק זה בא לחייב באופן כללי על כל המידות, שבכולן חייבים ללכת בדרך הממוצעת].

ואילו צריך לאדם שיכוון וישקול פעולותיו וכו': מדברי הרמב"ם מתבאר החיוב שלא להמשך לאחד משני הקצוות. אם האדם נמשך לעצלות, הרי הוא עצלן בטבע ועדיין לא קנה לעצמו את הדרך הממוצעת. כי אם יצטרך תמיד להתגבר על העצלות כדי לקום בבוקר, עדיין בעל חסרון הוא. וגם כשאין לו כבר שום משיכה לאחד הקצוות, עדיין כדי לפעול נכון אין הוא יכול לסמוך על טבעו, כי לפעמים צריך להפעיל את מידת הכעס ולפעמים צריך להתאכזר. אך מה שמרוויח האדם בכך שקנה את הדרך הממוצעת, הוא שעכשו ההתנהגות שלו נתונה בידי הדעת ללא התנגדות של המידות. ואולי לזה כיוון הרמב"ם במה שכתב לקמן בפרק ה': צריך האדם שישעבד כחות נפשו כולם לפי הדעת, כפי שהקדמנו בפרק שלפני זה, ע"כ.

[יש מבארים את נסיון העקידה של אברהם אבינו, שה' בחן את מידת החסד שלו האם היא מידה טבעית או שהיא מודרכת ומופעלת על ידי השכל. וז"ל האמרי נועם בברכות דף לג: (מובא בספר מפירושי הגר"א עה"ת פר' וירא): לפי שאין השלימות ניכר באדם אלא כשיש לו שתי מידות הפוכות, דהיינו מידת רחמניות ומידת אכזריות, לפי שכשהאדם נוהג במידה אחת אינו מוכרח לומר שהוא צדיק, אלא י"ל שכך הוא טבעו. אבל כשיש לו שתי מידות הפוכות, כגון רחמניות ואכזריות, אז מוכח שהוא צדיק. וזה שכתוב בעקידה: "עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה" וכו'. אבל בעקידה שעשה מידות אכזריות גם כן, עתה נשלם וניכר שהוא צדיק גמור, ע"כ].

ויש להוסיף דאין העבודה בענין זה רק על ידי הרגל במידות, אלא העבודה היא בעיקר בדעת. הג"ר שלמה וולבה שליט"א כותב (בספר פרקי קנין דעת עמ' 8) על דברי הרמב"ם (הל' דעות פ"א ה"ד): לפיכך ציוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוון אותם בדרך האמצעית, וז"ל: הרי כל העבודה בתיקון המידות היא עבודה בדעת, ולא רק בהכרת המידות, אלא כל הנהגת האדם לא תישאר עוד בידי המידות הטבעיות שלו, אלא כל הנהגתו חייבת להיות על פי הדעת, ובהבדלה מדוייקת לקבוע מהי הדרך האמצעית בין שתי הקצוות בכל מידה ומידה, ע"כ. עיין עוד בסוף פרקין (ועמ' נט) שכך מדוייק בדברי הרמב"ם.

הג"ר אלי' אליעזר דסלר זצ"ל (כפי שמביאו בספר "וגם לשמונה" עמ' כה) הבהיר את דברי הרמב"ם, שהדרך הממוצעת אין כוונתה שהאדם נמצא במרחק שוה משני הקצוות. לדוגמא, בין פזרנות לבין כילות נמצא האדם בחצי המרחק הקיים בין שתיהן, שאם כן יהא לו קצת מזה וקצת מזה. אלא הפשט הוא שעליו לעזוב לגמרי את שתי המידות הרעות האלה. עליו לפלס לעצמו דרך ממוצעת שהיא מידה שלישית, ובמשל הנ"ל היא מידת הנדיבות. מידה זו אינה נמצאת בין שתי המידות שבקצוות, אלא למעלה מהן והיא אינה קשורה אליהן כלל. מה שיש להבין, כיצד כאשר הולך בדרך הרפואות ונוטה לצד אחד, היאך קונה לעצמו מידה שהיא שונה לגמרי משתיהן. וכך גם אצל החסידים שנטו לצד אחד, דלפי הנ"ל הרי יצאו ממידה חדשה זו, ונמצאים במידה אחרת, וצ"ב.

ענין דרך הממוצעת ושביל הזהב של הרמב"ם

נביא מקומות נוספים שבהם אנו רואים יסוד חשוב זה.

הרמב"ם בפירוש המשנה (אבות פ"ב משנה א): איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, כותב: מבואר הוא שדרך הישרה היא הפעולות הטובות אשר ביארנו בפרק הרביעי (הדרך הממוצעת שביאר בפרקנו), והם מהמעלות הממוצעות, מפני שבהם יקנה האדם לנפשו תכונה חשובה ויהיה מנהגו טוב עם בני אדם. והוא אמרו תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם [לדוגמא, קצה הפזרנות אינה תפארת לו דהוא יסבול מזה, קצה הקמצנות אינה תפארת לו מן האדם דאחרים יסבלו].

גם בפרק ה' (משניות י, יא) מסביר הרמב"ם יסוד זה על המשנה: שלי שלך ושלך שלך חסיד, שלי שלי ושליך שלי רשע: הנה התבאר בזה המאמר שהחסיד הוא שירבה בפעולות הטוב, רוצה לומר שיטה לאחד משני קצוות מעט. והתבאר לך גם כן שיקרא רשע מי שיש לו מפחיתות הנפש, רוצה לומר שיטה מפעולותיו אל קצה האחד המוסיף, כמו שביארנו בפרק רביעי (משמונה פרקים). כי זה אשר ירצה שיהיה לו ממונו וממון זולתו יש לו רוב התאוה וקראו רשע. הסתכל איך קרא הסבלן שסבלנותו יתירה עד שיקרב להעדר ההרגשה בדבר הכעס חסיד, וקרא מי שיש לו פחיתות מידת הכעס רשע, ע"כ.

בפרק ה' (משנה י"ד) מסביר הרמב"ם יותר את היסוד ומהו היחס לשני הקצוות. וז"ל: הסתכל איך קרא המרבה לקנות המעלות חסיד והמתעצל לקנות רשע וכו'. ותדע המיצוע ודרך המעשים אשר יקראו טובות, והתוספות על המיצוע מעט אשר הוא מפעולות החסידים המפורסמים, ותדע התוספת והחסרון אשר שניהם רע. אלא לאחד מן הקצוות יותר ראוי **בשם הרע** ואחד **יקרא חטא** או פועל בלתי נכון. והמשל בזה שהזהירות טוב גמור בלי ספק, ורוב התאוה רע גמור בלי ספק, והעדר ההרגשה בהנאה אף על פי שהוא רע, אמנם אינו כרוב התאוה, ויקרא חטא או פועל בלתי נכון. והיציאה מן הזהירות מעט לצד העדר ההרגשה מן הראוי לשלמים. וכשתבין זה הענין תדע שמי שיצא מן הזהירות מעט יקרא **חסיד** כמו

וְדַע שְׂאֵלוֹ הַמַּעֲלוֹת וְהַפְּחִיתוּת אֲשֶׁר לַמִּדּוֹת לֹא יִגִּיעוּ וְלֹא יִתְיַשְּׁבוּ בְּנַפְשׁ, רַק בְּכַפֵּל הַפְּעֻלוֹת הַבָּאוֹת מִן הַמַּדָּה הַהִיא פְּעָמִים רַבּוֹת וּבְזֶמֶן אָרוֹךְ וְהִרְגִּילוֹת בָּהֶן. וְאִם הָיוּ הַפְּעֻלוֹת הָהֵן טוֹבוֹת יִהְיֶה הַמַּגִּיעַ לָנוּ מִהֵן מַעֲלָה, וְאִם הָיוּ רָעוֹת יִהְיֶה הַמַּגִּיעַ לָנוּ מִהֵן פְּחִיתוֹת. וּמִפְּנֵי שֶׁאֵין אָדָם בְּטִבְעוֹ בְּתַחֲלַת עֲנִיָּנוּ בַּעַל מַעֲלָה וְלֹא בַּעַל

ביאור

ודע שאלו המעלות והפחיתות אשר למידות הדרושות לנו, ומדריך אותנו למידות לא יגיעו ולא יתישבו בנפש כיצד לקנותן. ההדרכה היא, בעיקר, במה רק בכפול הפעולות הבאות מן המידה להתבונן כדי לזכות במידה. כי בעיקר וכו': כדי לשנות מידה צריך לעשות קונים מידות טובות ומתרחקים מהרעות מעשים. הרמח"ל מדגיש דרך אחרת על ידי התבוננות נראה שם שעובר על בעבודה על מידות. וכך כותב הג"ר סולמו של רבי פנחס בן יאיר ומראה שלמה וולבה שליט"א (עלי שור ח"א עמ' כיצד הרמח"ל מבסס את כל העבודה על צ): המסילת ישרים מגדיר את כל התבוננות.

עיונים

שהקדמנו, ונעדר ההרגשה יקרא חוטא. ולזה אמר בניזיר: מאשר חטא על הנפש (ובמדבר ה, יא), כמו שבארנו בפרק הרביעי, ע"כ.

איתא בגמרא (ברכות יז): ר' אלכסנדר בן תר צלותיה אמר הכי: רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצונינו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד מלכויות וכו', ע"כ. ומסביר המהרש"א את דברי הגמרא על פי הרמב"ם וזה לשונו: הכוונה בזה כמו שכתב הרמב"ם בשמונה פרקים, שיש לאדם לילך במידותיו ובמעשיו בדרך המיצוע. והנה היצה"ר שבעיסה שמגביה את העיסה ועושה אותה יותר מכמות שהיתה, וההיפך השעבוד מלכויות עכו"ם מכריחים לקצה השני, שאין מניחין לישראל להתגאות אבל משפילים אותם בתכלית השפלות וכו'. וז"ש שרצונינו לעשות רצונך - לילך דרך המיצוע, אבל מי מעכב כו', ששנים אלו מעכבים, שזה חפץ בקצה זה וזה בקצה זה. יהי רצון שתכניעם מלפנינו ומאחרינו, דהיינו שני הקצוות, ונשוב לילך במיצוע, ע"כ.

הרמב"ן באגרת הקודש הביא יסוד זה מחכמי האמת וכך הוא מפרש את דברי שלמה המלך וז"ל: וחכמי אמת יודעים כי הרחקת הקצוות אינו מדין הטוב והישר, אבל המידות הבינוניות הם הנבחרות, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ז, טז): אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר.

וְדַע שְׂאֵלוֹ הַמַּעֲלוֹת וְהַפְּחִיתוּת אֲשֶׁר לַמִּדּוֹת לֹא יִגִּיעוּ וְלֹא יִתְיַשְּׁבוּ בְּנַפְשׁ רַק בְּכַפֵּל הַפְּעֻלוֹת הַבָּאוֹת מִן הַמִּידָה הַהִיא פְּעָמִים רַבּוֹת, וּבְזֶמֶן אָרוֹךְ וְהִרְגִּילוֹת בָּהֶן: יסוד זה מבאר הרמב"ם בפירושו למשנה (אבות פ"ג משנה טו): הכל לפי רוב המעשה, וכותב: שהמעלות לא יגיעו לאדם לפי רוב גודל המעשה, אבל לפי רוב מספר המעשים. והוא שהמעלות אמנם יגיעו בכפול המעשים הטובים פעמים רבות, ועם זה יגיע קנין חזק, לא כשיעשה פועל אחד גדול מפעולות הטובות, כי בזה לבדו לא יגיע לו קנין חזק.

ומוסיף הרמב"ם: והמשל בו כשיתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת אחת לאיש אחד, ולאיש אחר לא נתן כלום, לא יעלה בידו מידת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שמגיע למי שהתנדב אלף זהובים באלף פעמים ונתן כל זהוב מהם על צד הנדיבות, מפני שזה כפל הנדיבות אלף פעמים והגיעו לו קנין חזק, וזה פעם אחת לבד התעוררה נפשו

התעוררות גדולה לפועל טוב ואחר כך פסקה ממנו וכו'. וזה ענין אמרו לפי רוב המעשה ולא לפי גודל המעשה, ע"כ.

כך כותב גם החינוך (מצוה טז, שלא לשבור עצם מן הפסח): משרשי המצוה לזכור ניסי מצרים כמו שכתבנו באחרות (ממצוה ה ואילך) וכו'. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושים נקבע בנפשותינו הדבר לעולם. ואל תחשוב בני לתפוש על דברי ולומר, ולמה גם יצוה אותנו השם יתברך לעשות כל אלה לזכרון אותו הנס, והלא בזכרון אחד יעלה הדבר במחשבתנו ולא ישכח מפי זרענו. כי לא מחכמה תתפשנו על זה, ומחשבת הנער ישיאך לדבר כן. ועתה בני, אם בינה שמעה זאת והטה אזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. **דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו** ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב אם רע. ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב ובכח מעשיו ימית היצר הרע **כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות** וכו', עיין שם.

בקצת כת"י כתוב שם (אחרי המילים מיד ינטה אל הטוב): ועל זה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים נ:): ומתוך שלא לשמה בא לשמה, ע"כ. פעולת העשיה גורמת לו להגיע אל הלשמה. ראה בספר מכתב מאלהיו (ח"ב עמ' 78) שמסביר את ענין מתוך שלא לשמה, על פי דברי החינוך הנ"ל.

לכאורה קשור לענין זה גם מה שאמרו חז"ל (יומא פו:): עבר עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר. דהאדם נמשך בלבו אחרי מעשה העבירה ולבו משתנה לרעה, עד שחומרת העבירה אינה נחשבת בעיניו.

גם הרמח"ל (מסילת ישרים פרק ז) כאשר הוא מבאר את מידת הזריזות מראה את היחס בין פעולות חיצוניות ופנימיות: כמו שהזריזות היא תולדות ההתלהטות הפנימי, כן מן הזריזות יולד ההתלהטות, והיינו כי מי שמרגיש עצמו במעשה המצוה כמו שהוא ממהר תנועתו החיצונה, כן הנה הוא גורם שתבער בו תנועתו הפנימית כמו כן, והחשק והחפץ יתגבר בו וילך וכו'. ואולם האדם אשר אין החמדה הזאת לוהטת בו כראוי, עצה טובה היא לו שיזדרז ברצונו כדי שימשך מזה שתולד בו החמדה בטבע, כי התנועה החיצונה מעוררת הפנימית וכו', ע"כ.

גם בדרכי קניית הענוה כותב הרמח"ל (שם פרק כ"ג): שנים הם המרגילים את האדם אל הענוה, הרגילות וההתבונן. הרגילות הוא שיהיה האדם מרגיל את עצמו מעט מעט בהתנהג בשפלות על הדרך שזכרנו, בישיבת המקומות הפחותים וכו'. כי בהתרגלו בדרך הזה תכנס ותבוא הענוה בלבו מעט מעט וכו', ע"כ.

רבינו יונה בספר שערי תשובה (שער שני אות ל), מדרש שמואל (אבות פ"א מ"ד) בשם הר"י בן שושן והגר"א באגרתו מזכירים מאמר החכם (נמצא במבחר פנינים): "ההרגל על כל דבר שלטון". והוא הענין שהזכר לעיל, שעל ידי הפעולות, נעשה הדבר קנין אצלו וכטבע שני. וכך גם כותב הגר"א (משלי ד, כו): ששני עניני מידות הם, והיינו מידות שנולדו עמו והם אצלו בטבע, ומידות שהרגיל את עצמו והם נקראים טבע שני, ומחמת הרגלם עשאו בטבע, ע"כ.

האור החיים הקד' מבאר שמחמת היכולת לרכוש מידות על ידי עשיית מעשים, יש צורך בהבטחה מיוחדת כשעושים פעולה של רציחה וכדומה לשם שמים, שלא יקנו לעצמם מידה רעה. בפרשת עיר הנדחת על הפסוק: "ונתן לך רחמים ורחמך" (דברים יג, יח) כותב האור החיים: כוונת מאמר זה כאן, לפי שציוה על עיר הנדחת שיהרגו כל העיר לפי חרב ואפילו בהמתם, מעשה הזה יוליד טבע האכזריות בלב האדם, כמו שסיפרו לנו הישמעאלים כת הרוצחים במאמר המלך, כי יש להם חשק גדול בשעה שהורגים אדם, ונכרתה מהם שורש הרחמים והיו לאכזר. והבחינה עצמה תהיה נשרשת ברצחתי עיר הנדחת. לזה אמר להם הבטחה שיתן להם ה' **רחמים**... מקור הרחמים ישפיע בהם כח הרחמים מחדש, לבטל בהם כח האכזריות שנולד בהם מכח המעשה וכו', ע"כ.

חֶסֶד, כְּמוֹ שֶׁנִּבְאָר בַּפֶּרֶק הַשְּׁמִינִי, וְהוּא יִרְגִּיל בְּלֹא סֶפֶק פְּעֻלֹת מִקְטָנוֹתוֹ בְּפִי מִנְהַג קְרוֹבֵיו וְאֲנָשֵׁי אֶרְצוֹ. וְאִפְשָׁר שֶׁיִּהְיוּ הַפְּעֻלֹת הֵן מִמַּצְעוֹת וְאִפְשָׁר שֶׁיִּהְיוּ מוֹתִירוֹת אוֹ מַחְסְרוֹת, בְּפִי שֶׁסִּפְּרָנוּ, וְתִהְיֶה נִפְשׁוֹ חוֹלָה, רָאוּי שֶׁיִּלְכוּ בְּרִפּוּאֲתוֹ בְּדֶרֶךְ רִפּוּאוֹת הַנּוֹפּוֹת בְּשׂוּה. כְּשֶׁשֶׁם שֶׁהַנּוֹף בְּשִׁינָא מְשׁוּיָיו נִרְאָה אֵל אִיזָה צַד נָטָה וַיֵּצֵא, וַנַּעֲמֵד בְּנִגְדּוֹ בְּהִפְכוֹ עַד שֶׁיָּשׁוּב אֶל הַשּׁוּי. וְכִשְׁיִשְׁתַּוָּה, נִסְלַק יָדֵינוּ מִן הַהַפּוֹךְ וְנָשׁוּב לַעֲשׂוֹת לוֹ מַה שִׁיעֲמִידָהּ עַל שׁוּיָיו, בֵּין נַעֲשֶׂה בְּמִדּוֹת בְּשׂוּה. וְהַמָּשָׁל בּוֹ, כְּשֶׁנִּרְאָה אָדָם שֶׁהִיתָה לוֹ תְכוּנָה בְּנִפְשׁוֹ וְחֶסֶד בָּהּ נִפְשׁוֹ מִכָּל מוֹכָה לְרַב הַכִּילוֹת, וְזוֹ פְּחִיתוֹת מִפְּחִיתוֹת הַנֶּפֶשׁ. וְהַפֶּעַל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂהוּ – מַפְעֻלֹת הָרַע, כְּמוֹ שֶׁבִּאֲרָנוּ בְּזוֹ הַפֶּרֶק. וְכִשְׁנִרְצָה לְרַפְּאוֹת זֶה הַחֲלִי לֹא נִצְוָהוּ לְהִרְגִּיל בְּנִדְיבוֹת, שֶׁזֶהוּ כְּמוֹ שִׁירְפָא מִי שִׁינְבֵר עָלָיו הַחֵם בְּדָבָר הַמַּמְצֵעַ הַשְּׂוה, שֶׁלֹּא יִבְרִיאָהוּ מַחֲלָיו. אֲבָל צָרִיךְ שֶׁנִּבְיָאָהוּ לְפִזּוֹר, וַיִּכְפַּל מַעֲשֵׂה הַפִּזּוֹר פַּעַם אַחֵר פַּעַם פְּעָמִים רַבּוֹת, עַד שֶׁתִּסּוֹר מִנִּפְשׁוֹ הַתְכוּנָה הַמַּחֲבִיבָה

ביאור

כמו שנבאר בפרק השמיני: להלן עמ' קו. ראה מה שכתבנו שם. והוא ירגיל בלא ספק פעולות מקטנותו כפי מנהג קרוביו ואנשי ארצו: כך הוא הטבע שאדם מושפע מהסביבה, כמו שכתב הרמב"ם בהל' דעות (פ"ו ה"א): דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, ונוהג כמנהג אנשי מדינתו, ע"כ. חז"ל מציינים בתור מעלה את רבקה אמנו שהיתה קטנה בגיל שלש ואף על פי כן לא למדה מהסביבה: להגיד שבחיה שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע, ולא למדה ממעשיהם (רש"י בראשית כה, כ). ונעמוד כנגדו בהפכו: לעקור מידתו הרעה, לא יספיק לעשות פעולות לחזק את בריאותו. מה שצריך לו הוא לעקור מידתו הרעה, ולזה צריך ללכת לקצה השני. וכך

מדוייק בהמשך: עד שתסור מנפשו התכונה המחייבות לכילות. ונשוב לעשות לו מה שיעמידהו על שוויו: גם לאחר שעקר את מידתו הרעה והגיע למצב של בריאות, צריך הוא לקבוע במסמרות את מצבו הנוכחי, ולעשות פעולות כדי שיעמוד במצב זה. והפעל אשר יעשהו – מפעולות הרע: דפעולות האדם נובעות ממידותיו ומתכונת נפשו. אבל צריך שנביאהו לפזר: שמעתי שאין הכרח לפרש את דברי הרמב"ם שבפעם אחת צריך להפוך את עצמו. לדוגמא, אם היה כילי כל ימיו, עליו להביא את עצמו בהדרגה עד לפיזור מעותיו, ולא שמהיום והלאה עליו לנהוג באופן קיצוני ולפזר את כספו בלי חשבונות. זוהי פעולה חריפה מדי. עליו להתקדם לאט לאט, שיגיע לפיזור

לכילות ויהיה קרוב להגיע אל תכונת הפזור, ואז נסלק פעילות הפזור ונצוהו להתמיד על פעילות הנדיבות וישקד עליהן, לא יותר ולא יחסר.

וכן כשנראהו מפזר נצוהו לעשות פעילות הכילות ולשנותו, אבל לא ישנה פעל הכילות פעמים רבות כשנותו פעל הפזור. וזה החדוש הטוב הוא סדר הרפואה וסודה, והוא ששוב האדם מן הפזור לנדיבות יותר קל ויותר קרוב, משובו מן הכילות לנדיבות. וכן שוב נעדר הרגשת ההנאה נזהר וירא חטא, יותר קל ויותר קרוב לשוב, משוב פעל התאות נזהר. ולזה נכפל על פעל התאות פעלת העדר ההנאה, יותר משנכפל על נעדר ההרגשות פעלת התאות, ונחייב על כך הלבב מסירת עצמו לסכנות, יותר משנחייב

ביאור

מנחם מנדל משקלוב זצ"ל, מתלמידי הגר"א (מובא כפי הגר"א למשלי א, ג) עה"פ: "ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענני ארץ" (ישעי' יא, ד): ונראה לענ"ד פירושו שאותם שהם דלים עדיין, שהולכים עדיין אחר מידות רעות, אחר התאוה או אחר הכעס, ולהם רפואתם שילכו בהופכם, כמו שכתב הרמב"ם. ואמר אצלם: "ושפט בצדק", הם השתי מידות צדק ומשפט, כי הם צריכים לזה, לכל אחד הפכו. אבל "לענני ארץ", הם שכבר שברו יצרם להם טוב דרך המישור וכו', ע"כ.

אבל לא ישנה פעל הכילות פעמים רבות כשנותו פועל הפיזור: אף אם נולד בתכונת הפיזור ומידה זו היא אצלו בטבע, קל לו יותר לאבד מידה זו ולהגיע להיות כילי, כמו מי שהרגיל את עצמו לפיזור שקל לו לאבד את מידת הפיזור.

נזהר: להיות נזהר.

ונרגיל הנבל: רוע לב [ראה מה שכתבנו לעיל עמ' לח בפירוש נבל].

על ידי כפילות פעולות הפיזור עד שיעקור את מידת הכילות, ואז יפסיק את פעולות הפיזור [גם כשהביא את עצמו עד לאמצע עדיין לא קנה את מידת הנדיבות, דכל זמן שלא עקר את מידתו הראשונה לא קנה את מידת הנדיבות]. יסוד זה מצאנו בדברי הגר"א, וכך הוא כותב עה"פ: פלס מעגל רגלך וגו' (משלי ד, כו): אותן מידות שהורגל צריך לפלס ולהעבירן בדרך הפלס, שמעבירין את חוט המשקולות מעט מעט עד שיבוא למקום הראוי. כן צריך האדם להרגיל עצמו מעט מעט עד בואו על המידה הטובה ולא לאחוז תיכף הקצה האחרון, עד שירגיל את עצמו ויהיו לו כמו טבע. בפסוק הבא כותב עוד: שמתחילה צריך אדם לילך מעט מעט עד קצה האחרון, ויהיה בקצה האחרון עד שירגיל את עצמו כן. וכאשר יהיה רגיל במידה הטובה ולא יגע ברעה לא ישאר שם, אלא יחזור לדרך המיצוע, ע"כ [ע"ע בדבריו שם יט, ב].

ונצוהו להתמיד על פעולות הנדיבות וישקוד עליהן: נביא כאן את דברי הגר"א

המוסר עצמו לסכנות רבות הלבב, ונרגיל הנבל ביתרון טוב הלבב, יותר משנרגיל מי שיש לו יתרון לב טוב בנבלה, זהו סדר רפואות המדות וזכרהו.

ולזה הענין לא היו החסידים מניחים תכונת נפשותיהם תכונה הממצעת בשוה, אך היו נוטים מעט לצד היתר או החסר, על דרך הסניג והשמירה. רצוני לומר על דרך משל, שהיו נוטים מן הזהירות לצד העדר הרגש ההנאה מעט, ומן הגבורה לצד מסירות

ביאור

והוא שיודע איך להפך מדותיו... ואחר כך יבוא אל המטרה בדרכו הנכונה, בדרך הממוצעת, וכמו משקל המאזנים ישקל מידותיו, ע"כ.

ולזה הענין לא היו חסידים וכו': היות וידעו שאם הם ישארו בדיוק במיצוע יכולים הם להמשך לצד אחד, לכן בחרו להרחיק את עצמם על ידי גדר. ואין זה מצד הרפואה כפי שיסביר הרמב"ם בהמשך, אלא מצד השמירה.

החסידים: בפירוש המשנה (אבות פ"ה משנה ז) כותב הרמב"ם: וחסיד הוא האיש החכם כשיוסיף במעלה, רוצה לומר במעלות המידות, עד שיטא אל הקצה האחד מעט, כמו שבארנו בפרק הרביעי (פרקנו) ויהיו מעשיו מרובין מחכמתו. ומפני זה נקרא חסיד, לתוספתו, כי ההפלה בדבר יקרא חסיד וכו', ע"כ [בספר מורה נבוכים (ח"ג פרק נד) כותב שאחת הכוונות במילת חכם היא לבעל מעלות המידות, כמו שמצינו: וזקניו יחכם (תהלים קה, כב), ביששים חכמה (איוב יב, יב), כי הדבר שיקנה האדם בחכמה בזקנה לבר, הוא ההכנה לקבל מעלות המידות].

ומן הגבורה לצד מסירות נפש בסכנות: מן האומץ הוא נוטה מעט לצד של הפרזה במסירת עצמו למצבים מסוכנים.

זהו סדר רפואות המידות וזכרהו: הרמב"ם קובע שחייבים ללכת בדרך הממוצעת. במקרה שמגלה בעצמו משיכה לאחר הקצוות, עליו ללכת בדרך הרפואות ולעקור את התכונה הרעה, ורק אז יוכל לחזור ולהמשיך מעצמו בדרך הממוצעת. בעקבות יסוד זה מסביר הגר"א את הפסוק במשלי (ב, כא): כי ישרים ישכנו ארץ ותמימים יותרו בה. וכך הוא כותב: הישרים, הם העובדים את ה' בשכל ובאומד דעתם ומידותיהם, אף על פי שיצאו מדרך המצוע, כי כאשר רוצה האדם לשבור טבע ומידה, אי אפשר לשברן אלא בהרחקה עד קצה האחרון שבאותה מידה ומבע. ואין זו דרך טובה להיות בקצה האחרון, לכן אמר: "ישכנו ארץ", שאחר כך כאשר הורגלו בהן יחזור למיצוע, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות וכו', ע"כ.

וכותב עוד הגר"א (שם כ, כג): כי בעת אשר ישוב האדם אל ה' מדרכיו הרעים צריך לשקול את מידותיו במאזנים. כי בתחילה צריך להפוך מידותיו, בעת שרוצה להרגיל איזה מידה בנפשו ולהטותה אל הופכה, כמו מכעס אל החמלה ומהנאותה רמה אל תכלית השפלות, עד שיגיע אל הנקודה הממוצעת. וזה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קיד): איזה תלמיד חכם, היודע להפך חלוקו כדרכו.

נֶפֶשׁ בְּסִכָּנוֹת מָעַט, וּמִטּוֹב הַלֵּב לְצַד יִתְרוֹן טוֹב הַלֵּב מָעַט, וּמִן הָעֲנָוָה לְצַד שְׁפָלוּת הָרוּחַ מָעַט, וְכֵן בְּשָׂאֵר הָעֲנִיָּיִם. וְאַל זֶה הָעֲנִיָּין רָמְזוּ בְּאַמְרָם: לִפְנֵים מִשׁוּרַת הַדִּין.

אָבֵל מָה שֶׁעָשׂוּ אוֹתָם הַחֲסִידִים בְּקִצַּת הַזְּמָנִים וּקִצַּת מְקוֹמוֹת, וּקִצַּת אֲנָשִׁים מֵהֶם גַּם כֵּן מִנְּטוֹת אַחֵר הַקִּצָּה הָאַחֵר, בְּצוּם וְקוּם בְּלִילוֹת וְהִנָּחַת אֲכִילַת בָּשָׂר וּשְׂתִיַּת יַיִן וְהִרְחַקַת הַנָּשִׁים, וְלִבֵּשׁ הַצֹּמֵר וְהַשָּׁעָר וּשְׂכֻנַּת הַהָרִים וְהַתְּבוּדָה בְּמִדְבָּרוֹת, לֹא עָשׂוּ דָבָר מִזֶּה אֲלֹא עַל דֶּרֶךְ רְפוּאוֹת, כְּמוֹ שֶׁזָכְרָנוּ. וְלִהְפֹסֵד אֲנָשִׁי

ביאור

רמזו באמרם: ב"מ ל:

דינא הכי? אמר ליה: אין, משום למען תלך בדרך טובים [לפנים משורת הדין, רש"י]. דהיינו שהיא דרך הדין לצדיקים.

עוד יש לדון, האם הרמב"ם מסכים לדרך מידת החסידות שעליה כותב הרמח"ל (מסילת ישרים פי"ח) שהחסידות היא להיות "עושה נחת רוח ליוצרו". וכותב שפרישות וחסידות שניהם מטרותם להוסיף על המפורש מה שנוכל לרדוף לפי המצוה המפורשת, שיהיה נחת רוח לפניו ית'. ברמב"ם לא מצאנו ענין זה, רק לפנינו ובהל' דעות (פ"א ה"ה) כתב שדרך החסידים היא להתרחק מהדעה הבינונית מעט לצד זה או לצד זה.

מנמות אחר הקצה האחד: נטו הרבה לקצה אחד [דלא כמו שעשו החסידים על דרך השמירה, שהם נטו רק מעט].

לא עשו דבר מזה אלא על דרך רפואות: ידוע על שנות הבדידות של הסבא מנובהרדוק בבית סגור ביער. הוא עשה זאת רק בדרך הרפואה, כדי שאחר כך יוכל לחיות בין האנשים בלא להיות מושפע מהעולם הזה. הקיצוניות שלו היתה כדי להגיע לדרך הממוצעת כשיטת הרמב"ם.

עיונים

לא עשו דבר מזה אלא על דרך רפואות: ראה ספר הכוזרי (מאמר שלישי, אות א) שמבאר

באמרם לפנים משורת הדין: הגמרא שם מדברת על אלו שלא וויתרו ועמדו על דין תורה: "לא תרבה ירושלים אלא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה, ולא עבדו לפנים משורת הדין". הגמרא שם לומדת את החיוב לנהוג לפנים משורת הדין מהפסוק (שמות יח, כ): "והודעת להם וכו' ואת המעשה" – זה הדין, "אשר יעשון" – זה לפנים משורת הדין (שבעלי הדין יוותרו על שורת הדין, ויסכימו ללכת לפנים משורת הדין, מהרש"א). בפשטות מדובר בדיני ממון (וכן הוא בב"מ כד:), והרמב"ם לומד שלפנים משורת הדין מתייחס לענין המידות. ולדבריו הפירוש הוא שלא ילכו בדרך הממוצעת ולפי שורת הדין, אלא שיתרחק מעט וילך לפנים משורת הדין.

יש להעיר שלפי הרמב"ם דרך זו של לפנים משורת הדין היא רק לצורך ההליכה בדרך השמירה והריחוק. ואילו בגמרא הנ"ל משמע דיש חיוב ללכת לפנים משורת הדין, שהרי מאחר שלא הלכו לפנים משורת הדין נתרבה ירושלים. ראה עוד שם דף פג. דרב חייב את רבה בר בר חנה לשלם. אמר ליה

הַמְדִינָה גַם כֵּן, כְּשִׁירָאוּ שֶׁהֵם נִפְסָדִים בְּחִבְרָתָם, וְרֹאוֹת פְּעֻלֹתֵיהֶם, עַד שִׁיפְחָדוּ מִהַפְסֵד מִדּוֹתֵיהֶם בְּעִבּוּרָם, וְעַל כֵּן בָּרְחוּ לָהֶם לְמַדְבְּרוֹת וּלְמָקוֹם שָׁאִין שָׁם אָדָם רַע. כְּמֵאִמֶּר יִרְמְיָה הַנְּבִיא עָלָיו הַשְּׁלוֹם: מִי יִתְּנִי בַּמַּדְבָּר מְלֹן אֹרְחִים וְאַעֲזֹבָה אֶת עַמִּי וְאֶלְכָה מֵאַתָּם, כִּי כָלִם מְנַאֲפִים עֲצָרֶת בְּגָדִים (ירמיה ט, ח). וְכֵאֲשֶׁר רָאוּ הַכְּסִילִים שֶׁהַחֲסִידִים עָשׂוּ אֵלֶּה הַפְּעֻלֹת וְלֹא יָדְעוּ כִּוְנָתָם, חָשְׁבוּ שֶׁהֵן טוֹבוֹת וְכוֹנְנוּ אֵלֵיהֶן בְּחִשְׁבָּם שִׁיְהִיו כְּמוֹתָם. וַיַּעֲנוּ אֶת גּוֹפְתָם בְּכָל מִיָּנִי עֲנוּי, וַיַּחֲשְׁבוּ שֶׁהֵם קָנוּ לְעֶצְמָם מַעֲלָה וּמִדָּה טוֹבָה וְשָׁעֲשׂוּ טוֹבָה, וְשָׁבָה יִתְקַרֵּב הָאָדָם לַשֵּׁם, כְּאֵלֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ שׁוֹנֵא הַגּוֹף וְרוֹצֵה לְאַבְדּוֹ. וְהֵם לֹא יָדְעוּ שֶׁאֵלֹ הַפְּעֻלֹת רַע, וְשָׁבָהֵן תִּגְיַע

ביאור

הרמב"ם מחמת הטעות בהבנת מעשה החסידים, שהם עשו רק כדרך הרפואה. הרמח"ל בהקדמתו לספר מסילת ישרים מדגיש בדרך נוספת הסבר לתופעה זו. לדבריו ישנה סיבה שחסר ציור אמיתי לחסידות, כי החכמים לא ירבו לעיין בענינים אלו ויחסר מהם החסידות האמיתית. וכותב: יחסר [החסידות] מן החכמים למיעוט עיונם בו, ויחסר מן הבלתי חכמים למיעוט השגתם אותו, עד שידמו רוב בני האדם כי החסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה וודוים ארוכים מאד, צומות קשים וטבילות קרח ושלג וכו', ע"כ.

כאילו השי"ת שונא הגוף ורוצה לאבדו: שמעתי מהג"ר יעקב קמינצקי זצ"ל המחשה

בעבורם: מחמתם [הם מפתחים שהחברה תשפיע עליהם, בדברי הרמב"ם בהל' דעות (פ"ו ה"א): דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, נוהג כמנהג אנשי מדינתו וכו'].

ועל כן ברחו להם למדברות ולמקום שאין שם אדם רע: הרמב"ם (שם) כותב וז"ל: ואם היו רעים וחטאים, שאין מניחים אותו לישוב במדינה אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע, יצא למערות ולתוחים ולמדברות ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כענין שנאמר: מי יתנני במדבר מלון אורחים.

וכאשר ראו הכסילים שהחסידים עשו אלה הפעולות וכו': תופעה זו שהמון העם טועה בהנהגת החסידים, נובעת לדברי

עיונים

באלו אופנים כדאי להיות פורש מחיי עולם הזה ולחיות בבדידות. ומוסיף: ואך בזמן הזה ובמקום הזה והעם הזה ואין חזון נפרץ, עם מיעוט החכמה הקנויה והעדר החכמה ההיא הטבעית, מי שהכניס עצמו להנזר בפרישות כבר הכניס נפשו ביסורין וחלי נפשי וגשמ, ותראה עליו דלות החליים. ויהיו סבורים בני אדם שהוא דלות הכניעה והשפלות [אנשים יחשבו שכך היא הדרך לענוה ולשפלות. התוצאה תהיה...]. וישוב נאסר מואס בחייו מפני קיצתו במאסריו ומכאוביו וכו', ע"כ. אף על הירא האלקים והחסיד כותב: דמצב נפשו תתבענו בכחותיה אשר נטבעה עליהם, מהשמע והראיה והדבור והעיון, והעסק והאכילה והשתיה והמשגל והריוח בממון, ותקנת ביתו ועזרת דלים ועזר התורה בממונו. כשיראה שום קלקול הלא ישאר מתחרט על מה שקשר נפשו אליו, ויוסיף בחרטתו רוחק מהענין האלקי אשר טרח להתקרב אליו, ע"כ.

פְּחִיתוֹת מִפְּחִיתוֹת הַנֶּפֶשׁ. וְאֵין לְהַמְשִׁילָם אֶלָּא לְאִישׁ שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ בְּמִלְאכַת הָרְפוּאוֹת, כְּשִׁירָאָה בְּקִיָּאִים מִהֲרֹפְאִים שֶׁהִשְׁקוּ חוֹלִים נוֹטִים לָמוֹת סָמִים הַנִּקְרָאִים בְּעֶרְבִית: שַׁחַם, חֲנֻטֵּל וּמַחְמָדָה, וּבִלְעִי קוֹלוֹקִינְטִידָא, וְאַשְׁקִמוֹנִיָּא וְהַצֶּבֶר, וּבִלְעִי אֱלוֹאִי, וְכִיּוּצָא בָּהֶם, וּפָסְקוּ מֵהֶם הַמְּזוּן וְנִרְפְּאוּ מִחֻלִּים וְנִמְלְטוּ מִן הַמָּוֶת הַצֶּלָּה גְּמוּרָה, וְאָמַר הַסֶּכֶל הַהוּא, אַחֲרֵי שֶׁאֵלּוּ הַדְּבָרִים מִרְפָּאִים מִן הַחֲלִי, כָּל שֶׁכֵּן שִׁיעָמִידוֹ הַבְּרִיאַ עַל בְּרִיאָתוֹ אוֹ יוֹסִיפוּ כֵּת. וְהִתְחִיל לְקַחַת אוֹתָם תָּמִיד וּלְהִתְנַהֵג בְּהִנָּהוּת הַחוֹלִים, שֶׁהוּא יִחְלָה בְּלֹא סֶפֶק, כִּן הֵם חוֹלֵי הַנֶּפֶשׁוֹת אֵלּוּ בְּלֹא סֶפֶק בְּלִקְחָם הָרְפוּאוֹת עַל הַבְּרִיאוֹת.

וְזֹאת הַתּוֹרָה הַתְּמִימָה הַמְשֻׁלְּמָת אוֹתָנּוּ, כְּמוֹ שֶׁהֶעִיד עָלֶיהָ יוֹדֵעָה: תּוֹרַת יי תְּמִימָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ, עֲדוּת יי נֶאֱמָנָה מַחְפִּימַת פְּתִי (תהלים יט, ח), לֹא זְכָרָה דְּבַר מְזֵה. וְאִמָּנָם כּוֹנֵה לְהִיּוֹת הָאָדָם טָבְעִי הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ הָאֱמֻצָּעִי, יֹאכֵל מִה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לֶאֱכֹל, בְּשׁוּוֹי, וְיִשְׁתֶּה מִה

ביאור

לענין זה. הרי אוכל בתשיעי (בערב יו"כ) חוקים ומשפטים צדיקים (דברים ד, ח). הוא גדול יותר מהצם בט' באב, שהרי זה מדאורייתא וזה מדרבנן. ונציין את דברי הבוזרי (מאמר שני אות ג) וז"ל: ואין בניעתך בימי התענית יותר קרובה אל האלקים משמחתך בימי שבתות והמועדים, ע"כ. ופסקו: ומנעו מהם.

וזאת התורה התמימה: שהיא שלמה, שלא העלימה שום עצה שישלים אותנו.

כמו שהעיד עליה יודעה תורת ה' תמימה: בספר מורה נבוכים (חלק שני פרק לט) כותב: וכן ראוי שיהיה [שלא תקבל התורה תמורה וחילוף, פי' אפודי], כי הדבר השלם בתכלית מה שאפשר במינו, אי אפשר שימצא זולתו במינו אלא חסר מן השלמות ההוא, אם בתוספת או בחסרון וכו'. כן הענין בזאת התורה כמו שנתבאר משויה ואמר:

חוקים ומשפטים צדיקים (דברים ד, ח). וכבר ידעת שענין "צדיקים" שווים, לפי שהם עבודות אין בהם טורח, ולא תוספת כעבודת המתבודד בהרים, הפורש עצמו מן הבשר והיין ודברים רבים מצרכי הגוף, ובטלטול לעבודה וכיוצא בהם, ולא חסרון שיביא אל זוללות ואל שטיפה בזימה עד שיחסר שלמות האדם ועיונו, כשאר נימוסי האומות הסכליות וכו', ולזה נאמר בה: תורת ה' תמימה וגו', ע"כ.

לא זכרה דבר מזה, ואמנם כיוונה להיות האדם טבעי הולך בדרך האמצעי: הרמב"ם כותב בהלכות דעות (פ"ג ה"א): שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם, דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר

שִׁישׁ לוֹ לְשִׁתּוֹת, בְּשׁוּוֹי, וַיִּבְעַל מַה שֶּׁמָּתָר לוֹ לְבַעַל, בְּשׁוּוֹי, וַיִּשְׁכֵּן
בַּמְדִּינּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וּבְאַמּוֹנָה, לֹא שִׁישְׁכֵּן בַּמְדִּבְרִיּוֹת וּבְהָרִים, וְלֹא
שִׁילְבֵּשׁ הַצֶּמֶר וְהַשֹּׁעַר, וְלֹא שִׁיעֲנָה גּוֹפּוֹ. וְהִזְהִירָה מִזֶּה לְפִי מַה שֶּׁבָּא
בְּקַבְלָהּ, נֹאמַר בְּנִזְיֹר: וְכִפֹּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנֶּפֶשׁ (נמלכר ו, יח).
וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּהּ: וְכִי עַל אֵיזָה נֶפֶשׁ חָטָא זֶה, אֵלֶּא עַל
שֹׁעֵר עֲצָמוֹ מִן הַיָּין. וְהֵלֵא דְבָרִים קָל וְחֹמֶר מַה זֶה שֹׁעֵר עֲצָמוֹ מִן
הַיָּין צָרִיךְ כִּפְּרָה, הַמַּצְעֵר עֲצָמוֹ מִכָּל דָּבָר וְדָבָר עַל אַחַת בִּפְמָה וּכְמָה.
וּבְדִבְרֵי נְבִיאֵינוּ וְחֲכָמֵי תוֹרָתֵנוּ רָאִינוּ, שֶׁהָיוּ מְכֻנָּיִם עַל הַשִּׁשְׁוֹי
וְשִׁמְיֵרַת נֶפֶשׁ וְגוֹפָם, עַל מַה שֶּׁתַּחֲיִיבֵם הַתּוֹרָה. וְעֵנָה
הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עַל יַד נְבִיאָו, לְמִי שֶׁשָּׁאֵל לְצוּם יוֹם אֶחָד בְּעוֹלָם אִם
יִתְמִיד אִם לָאוּ, וְהוּא אָמַרם לְזִכְרָיָה הַנְּבִיא: הֶאֱבֵכָה בַּחֲדָשׁ
הַחֲמִשִּׁי, הַנִּזְיֹר בְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי זֶה בִּפְמָה שָׁנִים (זכריה ז, ג). וְעֵנָה אוֹתָם: כִּי
צִמְתָּם וְסָפוּד בַּחֲמִישִׁי וּבְשִׁבְעִי וְזֶה שִׁבְעִים שָׁנָה, הַצוּם צִמְתָּנִי
אֲנִי, וְכִי תֹאכְלוּ וְכִי תִשְׁתּוּ, הֵלֵא אַתֶּם הָאֲכָלִים וְאַתֶּם הַשִּׁתִּים (ס)
הִיוּ. וְאַחֲרַי כִּךְ צוּה אוֹתָם בְּיִשְׂרָאֵל וּבְמַעֲלָה לְבַד, לֹא בְּצוּם, וְהוּא אָמְרוּ

ביאור

ולא ישתה יין, ולא ישא אשה ולא ישב
בדירה נאה, ולא ילבש מלבוש נאה אלא
השק והצמר הקשה וכיוצא בהן, כגון כהני
העובדי כוכבים, גם זו דרך רעה היא ואסור
לילך בה. המהלך בדרך זו נקרא חוטא, הרי
הוא אומר בנזיר וכו'. לפיכך ציוו חכמים
שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעה
התורה בלבד וכו', ע"כ.
ולא שילבש הצמר והשער: בגדים
שגורמים לו עינוי.
לפי מה שבא בקבלה: בדברי חז"ל
ובנביאים. דברי הנביאים נקראו קבלה,
כמ"ש רז"ל (חגיגה יג, ב"ק ב:) דברי תורה
מדברי קבלה לא ילפינן (חסד אברהם).
ואמרו רבותינו: תענית יא, נזיר יט.
יום אחד בעולם: צ"ל בשנה.

למי ששאל: אנשים צדיקים שלחו מבבל
לקרוביהם שבבית אל, לבא לחלות את פני
ה' בעדם, ולשאול מאת הכהנים ולהודיעם
אם יבכו בחודש אב, אחרי אשר חזר הבית
להבנות (רש"י שם).
האבכה בחודש החמישי: ראה במלבי"ם
שם מדוע הם שאלו דוקא על ט' באב ולא
על שאר הצומות.
הנזיר: וכי עלינו לפרוש מן התענוג כמו
שעשינו זה שבעים שנה.
הצום צמתוני אני: וכי לכבודי צמתם
שתהיו צריכים לצום גם עכשיו?
לא בצום: רש"י שם כותב: מי גרם לכם
הצום והמספר, הלא דברי תוכחות אשר
קרא ה' ביד הנביאים. אם כן אין כעת צורך
בצום. הרמב"ם מביא מכאן ראיה שאין

לָהֶם: כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת לֵאמֹר, מִשְׁפַּט אֲמַת שְׁפָטוּ, וְחֶסֶד וִרְחָמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת אָחִיו, וְאַל־מָנָה וְיָתוֹם גֵּר וְעַנִּי אֶל תַּעֲשֻׁקוּ, וְרַעַת אִישׁ אָחִיו אֶל תַּחֲשֹׁבוּ בְּלִבְבְּכֶם (סס ט-י). וְאָמַר אַחֵר כֵּן: כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת, צוּם הָרְבִיעִי וְצוּם הַחֲמִישִׁי וְצוּם הַשְּׁבִיעִי וְצוּם הָעֲשִׁירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים, וְהָאֲמַת וְהַשְּׁלוֹם אֲהָבוּ (סס ח, יט). וְדַע, "שְׁהֲאֲמַת" הֵן הַמַּעֲלֹת הַשְּׂכָלִיּוֹת מִפְּנֵי שֶׁהֵן אֲמַתִּיּוֹת לֹא יִשְׁתַּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁזִּכְרָנוּ בַּפֶּרֶק הַשֵּׁנִי, "וְהַשְּׁלוֹם" הֵן מַעֲלֹת הַמִּדּוֹת אֲשֶׁר בָּהֵן יִהְיֶה הַשְּׁלוֹם בָּעוֹלָם.

וְאָשׁוּב אֶל כּוֹנְנִי. שָׁאֵם יֹאמְרוּ אֵלֶּי הַמִּתְדַּמִּים בְּאֲמוֹת מֵאֲנָשִׁי תוֹרַתְנוּ, שְׂאִינִי מְדַבֵּר אֵלָּא בָּהֶם, שֶׁהֵם אֵינָם עוֹשִׂים מַה שְּׁעוֹשִׂים אוֹתוֹ מִהַטְרִיחוֹת גּוֹפוֹתָם וּפְסוּק הִנְאוֹתֵיהֶם, אֵלָּא עַל דֶּרֶךְ הַלְמוּד לְכַחוֹת הַנֶּפֶשׁ, כְּדִי שִׁיְהִיו נוֹטִים אֶל הַצֵּד הָאַחֵר מֵעַתָּה, כְּפִי מַה

ביאור

הצום תכלית, אלא האמת והשלום, כפי שמביא בהמשך. (חסד אברהם).

והשלום הן מעלות המידות אשר בהם יהיה השלום בעולם: כך מסביר הרמב"ם, היות והמידות הן תנאי לשלום בעולם, לכן אפשר לומר שכוונת הפסוק במילה: "והשלום" היא למידות. לכאורה אפשר לומר דכוונתו לאו דוקא למצוות שבין אדם לחבירו, שהרי גם מהמידות כמו גאווה ותאוה, כשאדם לקוי בהן יוצא פירוד, כמ"ש לתאוה יבקש נפרד (משלי יח, א).

שאיני מדבר אלא בהם: שאין כוונתי להתעסק רק עם אנשי תורתנו. אינני בא לענות לאומות העולם על טעותם. שהם אינם עושים וכו': אלה האנשים המענים את עצמם טוענים שעושים כך כדי שברוך זו יקנו את הדרך הממוצעת. הלימוד: ההרגל.

כפי מה שביארנו וכו': הרמב"ם הסביר לעיל (עמ' מז) שחסידים נהגו, לפעמים, לנטות אחר קצה האחד. הסיבה לכך היא רק בדרך הרפואה וכשיש צורך לכך. אבל הדרך הקבועה שלהם היא לנטות קצת לאחד הצדדים כדי להתרחק מעט מן האמצע על דרך ההרחקה, וזה מה שקראו לפנינו משורת הדין. דרך זו למדו ממה שהתורה אסרה דברים מסויימים, כדי שעל

והשלום הן מעלות המידות אשר בהם יהיה השלום בעולם: כך מסביר הרמב"ם, היות והמידות הן תנאי לשלום בעולם, לכן אפשר לומר שכוונת הפסוק במילה: "והשלום" היא למידות. לכאורה אפשר לומר דכוונתו לאו דוקא למצוות שבין אדם לחבירו, שהרי גם מהמידות כמו גאווה ותאוה, כשאדם לקוי בהן יוצא פירוד, כמ"ש לתאוה יבקש נפרד (משלי יח, א). וז"ל רבינו יונה בספר שערי תשובה (שער א' אות ל"א): פירוש, מי שמבקש ללכת אחר תאוותיו ורצונו נפרד מכל חבר ועמית וכו'. ויש לפרש על הענין הזה בעצמו: "לתאוה יבקש נפרד", איש נפרד מכל אח וחבר, לתאוה הוא מבקש וכו', ע"כ.

המתדמים באומות מאנשי תורתנו: מאנשי תורתנו החושבים (מדמיינים לעצמם) שמה